

ЛІТАРАТУРНЫЯ ГЕНЕРАЦЫІ ХХ – ХХІ СТСТ.: ЭСТЭТЫЧНА-АКСІЯЛАГІЧНЫЯ ПОШУКІ

Ваньковіч А.В. (Мазыр, Беларусь)

СВЯТЛО МАСТАЦКАЙ ПРАЎДЫ Ў СПОВЕДЗІ ЖАНОЧАЙ ДУШЫ (перачытваючы аповесці Валянціны Кадзетавай)

Гомельскай абласной арганізацыяй Саюза пісьменнікаў Беларусі і Жлобінскім райвыканкамам была ўстаноўлена літаратурная прэмія імя А. Капусціна – беларускага пісьменніка і ганаровага грамадзяніна Жлобіна. Сёлета на традыцыйных “Капусцінскіх чытаннях” у Жлобіне, дзе прэмія звычайна ўручаецца, гэтага гонару ўдастоллася пісьменніца, настаўніца Лукскай сярэдняй школы Жлобінскага раёна Валянціна Мікалаеўна Кадзетава. У 2008 годзе ў межах рэспубліканскага літаратурнага конкурсу на святкаванні Дня беларускага пісьменства ў Смаргоні прызавала атрымала Дыплом другой ступені за кнігу прозы “Шкляная зорка”. Гэтая ж пісьменніца – лаўрэат рэспубліканскага конкурсу на лепшы прызавічны твор у 2009 годзе, лаўрэат абласных літаратурных конкурсаў імя І. П. Мележа, К. Тураўскага, член ГА “Саюз пісьменнікаў Беларусі”. І гэта толькі некаторыя дасягненні прадстаўніцы прыгожага пісьменства – ураджэнкі вёскі Мікалаеўка Добрушкага раёна Гомельскай вобласці, выпускніцы Ніўскай васьмігодкі, Церахоўскай сярэдняй школы, Мінскага педінстытута імя Горкага, аўтара кніг прозы “Ад кахання не паміраюць” (1996), “Ля трох пуцявін” (1998) і “Шкляная зорка” (2008).

Што стала прычынай неаднаразовых высокіх ацэнак крытыкаў і літаратуразнаўцаў? Чым прываблівае проза пісьменніцы чытачоў? Часткова адказ на гэтыя пытанні дае ўжо анатацыя да апошняй кнігі прозы В. Кадзетавай “Шкляная зорка”: “Пошукі выйсця з духоўнай летаргіі, пратэст супраць такіх небяспечных з’яў сучаснасці, як амаральнасць, жорсткасць, п’янства, апашленне адвечных жыццёвых каштоўнасцей, – вось тое асноўнае, што складае змест твораў пісьменніцы. Значнае месца ў кнізе займае бессмяротная тэма кахання” [1, с. 231]. Здавалася б, нічога новага, традыцыйная тэматыка твораў, у некаторых чытачоў кніга, магчыма, увогуле выклікала расчараванне “паўторам паўторанага”, – гаворачы словамі паэтэсы і крытыка Ж. Капусты [2, с. 6]. І толькі сапраўды ўдумлівае, глыбокае прачытанне твораў пралівае святло на майстэрства пісьменніцы.

Спынім увагу на аповесцях, якія ўвайшлі ў кнігу пад сімвалічнай назвай “Шкляная зорка”. У аповесці “Халодная страва” апавядаецца сумная гісторыя Рэгіны і Алега Масліцкага. Абодва былі нешчаслівыя ў першых шлюбах: муж Рэгіны, Васіль, – ілжывы, нехайны, цынічны п’яніца, а Масліцкі заўсёды “марыў пра рамантычную, загадкавую жанчыну, тонкую інтэлектуалку” [1, с. 19]. У яго жыцці было многа жанчын, але “...ніводная з іх не прыносіла яму столькі той забароненай радасці, як яна, Рэгіна” [1, с. 24]. Героі знайшлі шчасце адзін у адным, аднак іх сямейная ідылія хутка разбурылася. Алега сталі раздражняць і сама Рэгіна – “лесаголік” і “кнігаголік”, і “адданы позірк” яе “празічна шэрых, нібы восеньскае неба, вачэй” [1, с. 26]. Ён раптам зразумеў, што першая жонка была “інфузорыяй туфелькай”, а «...для спакойнага, уладкаванага жыцця менавіта такая жанчына і патрэбна, жанчына-паўсядзённасць (частыя святы надакучваюць), шэрая мышка. Мудрая “інфузорыя”» [1, с. 27]. Алег прымусяў свайго падначаленага Казіка прызначыць Рэгіне спатканне, напісаць на яе ганебную ананімку і, выкарыстаўшы сітуацыю, кінуў Рэгіну і вярнуўся ў былую сям’ю, да жонкі-прыбіральшчыцы і пакрыўджанага на яго сына. Вызваліўшы аднойчы Рэгіну ад мужа-п’яніцы, Масліцкі на гэты раз дэталёва спланаваў сцэнарый свайго вятрання ў былую сям’ю – так, каб Рэгіна пакутвала ад пачуцця віны.

Закаханая Рэгіна прагнула вяртаньня Масліцкага, хваравіта чакала яго званка: “А можа, праўду сказаў Тургенеў, што каханне – ніякае не пачуццё, а сур’ёзная хвароба” [1, с. 29]. Ад безвыходнасці (жанчына засталася адна без кватэры з маленькай дачкой) яна звольнілася з новай працы і ўладкавалася на старую, каб пачаць новае жыццё: “Яна яшчэ не ўсвядоміла сабе, згубіла што ці знайшла, але ведала пэўна, што яе, ранейшай, ужо няма...” [1, с. 48]. Яе помстай Алегу стала аповесць “Пад сузор’ем Авена”, якую праз гады ён прачытае ў часопісе, – тая “халодная страва”, якая павінна была прынізіць яго. Рэгіна лічыла Алега забойцам: “Такія, як ён, і ёсць сапраўдныя забойцы. Не, ахвяры іхнія не падаюць, залітыя крывёю, яны ходзяць, дыхаюць, размаўляюць і нават смяюцца. І ніхто не заўважае, што гэта ўсяго толькі цялесныя абалонкі, а душы, спакутаваныя і зняважаныя, блукаюць па-за тымі абалонкамі і просяць ратавання, як прасіла ратавання яе, Рэгініна, душа” [1, с. 7].

Такая, здавалася б, тыповая, шырока распаўсюджаная жыццёвая сітуацыя, аднак пісьменніца ў аповесці “здзяйсняе магію першага радка: чапляешся вокам за яго між іншым, мімаходзь, каб проста пагартыць кнігу і адкласці да вольнай хвіліны, але, прачытаўшы першыя словы, імгненна пра гэта забываешся, таму што – цікава” [2, с. 6]. Акрамя таго, майстэрства В. Кадзетавай яшчэ і ў тым, што інтрыга захоўваецца на працягу ўсёй аповесці, «чытач не знаходзіць непасрэднай інфармацыі, але атрымлівае магчымасць “складаць”, “збіраць” сюжэт самастойна з невялічкіх апавядальніцкіх кавалачкаў, штораз адкрываючы радасць адкрыцця» [2, с. 6]. Аповесць, як, дарэчы, усе творы пісьменніцы, утрымлівае шмат адступленняў, рэтраспекцый, устаўных эпізодаў – складальнікаў сюжэту, якія непасрэдна звязаны з асноўным дзеяннем. Напрыклад, вельмі паказальная ў плане характарыстыкі герояў аповесці гісторыя пра цяжкі і клапатлівае прыручэнне Рэгінай ваўчыцы Данкі, якую Масліцкі бяздушна і бяздумна проста звёз у зварынец, не звяртаючы ўвагі на слёзы Рэгіны і яе дачкі Верачкі і жалобнае вышчэ ваўчыцы, калі тая прасілася назад.

Акрамя ўсяго згаданага, Ж. Капуста ў творы вылучае два сюжэтныя ўзроўні – звычайны (твор пра жанчыну, кінутую на волю лёсу каханым чалавекам, няўдалы сямейны лёс) і віртуальны (пра пісьменніцу, якая помсціць здрадніку – выкрывае яго сваім апавяданнем, “халоднай стравой”, так сказаць, карыстаецца “выкшталцонай помстай” [2, с. 6]). Другі ўзровень, так званы пераносны сэнс – якраз не другасны, а першасны ў аповесці.

Трэба адзначыць, што кніга “Шкляная зорка”, як і ранейшыя кнігі пісьменніцы, вельмі аўтабіяграфічная. Асабістыя сямейныя драмы В. Кадзетавай, яе душэўныя трагедыі не маглі не адбіцца на лёсах герояў абсалютна ўсіх яе твораў. Кожны твор – гэта свайго роду шчырая споведзь жаночай душы. “Рэалістычныя аповесці і апавяданні, – адзначае В. Яфіменка, – сталі для яе душэўнай неабходнасцю. <...> У аповесці “Ахвяры” аўтар апісвае сваю трагедыю. Калі яе другі муж, далёка не цвярознік, пакончыў жыццё самагубствам, падазрэнні ўпалі на яе. Усе цяжкасці і памылкі лёсу, якія ёй давалася не толькі назіраць, але і перажыць, яна апісвае ў гэтай кнізе” [3, с. 7].

Герой аповесці “Ахвяры” малады следчы Фралоў раследуе забойства ў “маленькім Парыжы” – пасёлку Альховае. Гісторыя зноў-такі не арыгінальная, аднак аповесць на гэты раз “захапляе не толькі цудоўна пабудаваным дэтэктыўным сюжэтам – абсурд жаночага лёсу, такога відавочнага чытачу, удзельнікамі гэтых падзей трактуецца зусім па-рознаму”, – менавіта так прэзентуе аповесць у рубрыцы «Кніжная калекцыя “Камсамольскай праўды”» В. Паўлючэнка [4]. Адна падзея паказваецца праз успрыманне яе рознымі людзьмі – прадстаўлена некалькі розных гісторый загадкавай смерці Савельева.

Пачатак твора традыцыйна для В. Кадзетавай утрымлівае інтрыгу. Пісьменніца дэманструе чытачу веру следчага Фралова, ад імя якога вядзецца апавед (дарэчы,

В. Кадзетава цудоўна ўжылася у “мужчынскую ролю”), у прымхі і забабоны: “Звесткі пра забойства ... я атрымаў у панядзелак трынаццатага верасня, у трынаццаць гадзін, роўна праз трынаццаць гадзін пасля таго, як ад мяне назаўсёды (цяпер ужо па-сапраўднаму назаўсёды) пайшла жонка” [1, с. 49]. Падазрэнне ў забойстве падае на былую жонку Савельева Ніну, якая пражывала разам з ім у кватэры. Толькі калегі Ніны па працы ведаюць, што муж піў, зневажаў жонку і кідаўся на яе з нажом, біў іх з сынам і нават дамагаўся хлопчыка, зрабіў з кватэры прыбіральню, пятнаццаць гадоў стаяў на ўліку ў наркалогіі, кадзіраваўся безвынікова, урач нават дапускаў яго алкагольны псіхоз. Заявы, напісаныя ў міліцыю на мужа і яго сяброў-п’яніц, плёну не давалі: “А ў міліцыі ў іх свае людзі. Як рэйд збіраюцца зрабіць, дык самі ж іх і перасцерагаюць. Смех, ды і годзе” [1, с. 61].

Сустрэўшы на курсах павышэння кваліфікацыі былога аднакурсніка з філфака, ветлівага і галантнага мужчыну, Ніна нібы прачнулася ад страшнага сну, «раптам асэнсавала, як па-дурному, па-варварску распарадзілася жыццём, тым самым, якое дадзена чалавеку “ўсяго адзін раз”, і патраціла лепшыя гады на тое, каб “рабіць чалавека” з істоты, якой, мабыць, яшчэ ў мацярынскім чэраве было накіравана менавіта п’янае існаванне, а не чалавечае жыццё» [1, с. 76]. Следчы не разумее, як жанчына-настаўніца магла столькі часу патраціць бессэнсоўна: “Дык што гэта было? Вялікае каханне, якое потым перарасло ў нянавіць? Страх перад пераменаў устаноўленага ладу жыцця? А можа звычайны мазахізм? Бываюць жа жанчыны, якія свядома асуджаюць сябе на пакуты і пакорліва нясуць цяжкі крыж, як нясе свае вярты юродзівы. Васемнаццаць гадоў самакатавання. Дзеля чаго? Не магу зразумець. Відаць, я дрэнны знаўца жаночай псіхалогіі (адсюль і няўдалы мой шлюб)” [1, с. 84]. Не разумее і не можа патлумачыць гэта і сама Ніна. А Савельеў у перадсмяротнай споведзі (следства ўстанавіла, што Савельеў – самагубца) напісаў: “Я не патрэбен нікому, акрамя такіх, як сам, п’яног, ды і то толькі тады, калі ў мяне ёсць грошы” [1, с. 90]. Яму не дае спакою сорам “за ўласнае свінства і за тую брыдоту, якой досыць натварыў за столькі гадоў амаль бесперапыннага п’янства” [1, с. 90], і цікавасць: “Аднаго мне толькі хацелася б: убачыць, ці заплача яна над маёй труною?” [1, с. 91], – так заканчваецца аповесць, якую В. Паўлючэнка рэкамендуе пачытаць “у якасці дапаможніка для здатных на подзвіг разумніц-выдатніц, якія збіраюцца замуж. Падрабязнасці подзвіга апісаны аўтарам проста цудоўна” [4].

“Тэст на першае каханне” – аповесць пра старшакласнікаў. Галоўная гераіня аповесці – зноў настаўніца. Валянціна Кадзетава – таксама настаўніца па прафесіі – увогуле, як бачна з вышэй прааналізаваных твораў, “надзяляе ўсіх сваіх герояў, незалежна ад іх сацыяльнага статусу і прафесіі, філалагічнай эрудыцыяй, укладваючы ў іх вусны і галовы шматлікія паэтычныя цытаты і літаратурныя алюзіі. Гэта ўспрымаецца толькі як не вельмі далікатнае ўмяшанне волі аўтара ў мысленне героя” [2, с. 6]. Ларыса Міхайлаўна ў школьныя гады вельмі не любіла матэматыку, і ў цяперашніх снах яна часта бачыць сябе былой вучанцай Лорай Хаткевіч, якую яе сённяшнія вучні ў ролі настаўнікаў клічуць да дошкі рашаць матэматыку: “Я і цяпер яшчэ зрэдку лятаю ў сне. Праўда, не так ужо высока, як у дзяцінстве, бо над сабой бачу ўжо не блакітане неба, а брудна-шэрую столь і вельмі баюся аб яе ўдарыцца” [1, с. 92]. Юнацтва асацыіруецца ў яе з багдановічэйскім рамансам “Зорка Венера”, які гучаў тады, калі Лору паводзіў Коля Шчарбіцкі. Хлопец даўно загінуў, а радкі Багдановіча і сёння саграваюць ёй душу.

Ларыса Міхайлаўна – цудоўны педагог, яна мае індывідуальны падыход да вучняў, ведае здольнасці кожнага з іх, асабістыя інтарэсы, канфлікты з іншымі настаўнікамі, напрыклад, з настаўніцай рускай мовы. На класнай гадзіне яна як класны кіраўнік абараніла сваіх вучняў – выступіла супраць сачынення пра маці ў класе, дзе ёсць трое сірат (бацькі двойняшак згарэлі на іх вачах, а аднаго хлопца кінула маці).

Па просьбе вучняў Ларыса Міхайлаўна правяла анкету “Мае прэтэнзіі да настаўнікаў” ананімна, каб не “псаваць атэстаты”. Анкета выявіла незадаволенасць вучняў “паказушнымі” адкрытымі ўрокамі, праверкамі ў сталожцы (“У пятніцу чакалі ў школу дэпутатаў, дык у сталовай акрамя паўсядзённай кашы, і мандарыны, і пірожныя давалі! І нават чай у той дзень салодкі быў. А дэпутаты ўзялі ды не прыехалі!” [1, с. 124] – з анкеты вучня), хібамі 10-бальнай сістэмы, нецікаваасцю школьнай праграмы па літаратуры, наяўнасцю “любімчыкаў” і “ізгояў” у класе і інш. Настаўніца абурана паводзінамі дзвюх школьніц (“перада мною стаялі дзве лялькі, добра кормленыя, па модзе апранутыя, з падмаляванымі вейкамі і вуснамі” [1, с. 95]), якія пад лозунгам “Дапаможам дзецям вайны!” збіралі ў школе грошы на цукеркі, і тым, што іх яшчэ і абаранілі, бо адна з іх аказалася дачкой палюбоўніцы дырэктара школы.

Значнае месца ў творы займае любоўны трохкутнік – Алена, Віктар і Юля. Апошняя – прыгожая, разбэшчаная дзяўчына з багатай сям’яй, якая сустракаецца з жанатым мужчынам, – склусіла Алене, што мела інтымныя адносіны з Віктарам, а для апошняга ў Аленин сшытак паклала тэст на цяжарнасць. Віктар, якому Алена вельмі падабалася, з-за гэтай сітуацыі ледзь не пакончыў з сабой і стаў абьякава-халодным да дзяўчыны. Шляхі закаханых разышліся з-за хлусні цынічнай Юлі, якая проста зайздросціла чыстым адносінам Алены і Віктара і прынцыпова хацела пасварыць пару: «“Тэст для ранняй дыягностыкі...” А для Віці Бялецкага ён стаў тэстам на першае каханне, на яго сапраўднасць і – няўжо? – забойцам гэтага чыстага, нібы крынічная вада, але крохкага пачуцця» [1, с. 139].

Ларыса Міхайлаўна дарэмна рабіла шмат спроб памірыць Віктара і Алену, хоць настаўніца і карысталася даверам вучняў, была чулым і тактоўным педагогам, але пасля гэтага выпадку яна ўсё часцей пачала задумвацца над правільнасцю абранай прафесіі: «Але самае горшае тое, што я перастаю разумець сваіх вучняў. Мне радражняе іхні “сленг”, іхняя, здавалася б, неўласцівая маладосці меркантильнасць (а што я з таго буду мець?) і асабліва – празмерная дасведчанасць пра самае непрыгляднае ў інтымных адносінах людзей» [1, с. 111]. З гадамі прыйшло сапраўднае расчараванне ў прафесіі настаўніка: “Сабе. Шэптам і па-вялікім сакрэце. Ніхто не чуе? Дык вось: малавата ў нас, сённяшніх настаўнікаў, сапраўднай інтэлігентнасці.. Толькі ж гэта хутчэй бяда, а не віна наша” [1, с. 126]. На раённым семінары да першага верасня, калі гучаць спісаныя даклады, настаўніца думае пра набалелае і актуальнае: «...Як уратаваць дзяцей ад разбэшчвання бессаромна-прыдуркаватымі тэлевізійнымі шоу, што рабіць, каб калі не зусім знікла, то хаця б зменшылася колькасць сірот пры жывых бацьках, каб не дажывалі свой век на “сацыяльных ложках” спрацаваныя, нямоглыя і нікому не патрэбныя старыя, каб не кідаліся ў вір “дарослага” жыцця горкія дзеці» [1, с. 141]. У душы настаўніцы жыве страх перад чарговай хваляй скарачэнняў: “Ну, куды можа пайсці працаваць учарашні настаўнік? Мы ж усе з гадамі становімся нейкай асаблівай кастай людзей, якія ў пераважнасці сваёй няздатнасцю ўжыцца ні ў якім калектыве, акрамя настаўніцкага. Усе мы крыху рамантыкі (можа, гэта вынік пастаянных стасункаў з дзецьмі?), а сёння быць рамантыкам не толькі нягодна, але і небяспечна” [1, с. 150]. Такім чынам, без усякага маралізатарства пісьменніца ўзнямае ў творы безліч актуальных маральна-этычных і грамадска-сацыяльных праблем, якія датычацца сучаснага настаўніцтва, адукацыйнай сістэмы ўвогуле, выхавання моладзі і інш.

Вернемся цяпер да слоў Ж. Капусты, прыведзеных вышэй, пра творчасць Валянціны Кадзетавай, якую некаторыя могуць на першы погляд расцаніць як “паўтор паўторанага” [2, с. 6]. Магчыма, у праблемна-тэматычным плане аповесці пісьменніцы арыгінальнымі і наватарскімі не назавеш. Аднак нельга не пагадзіцца і з думкай той жа даследчыцы: “Яе мастацкая ўдача ў іншым – у тым, як [курсіў Ж. К.] гэта напісана. Выключная ўвага да слова, гарманічнасць стылю, нечаканасць ракурсу і абсалютная

шчырасць перад чытачом – тое, што дазваляе разгледзець <...> сапраўднае святло мастацкай праўды” [2, с. 6]. Менавіта аўтабіяграфічнасцю, рэалістычнасцю, праўдзівасцю, адкрытасцю і непадробнай сумленнасцю перад чытачом, сапраўднай споведдзю жаночай душы і падкупліваюць сёння творы пісьменніцы.

Літаратура

1. Кадзетава, В. М. Шкляная зорка: аповесці, апавяданні / В. М. Кадзетава. – Мінск : Маст. літ., 2008. – 231 с.
2. Капушта, Ж. Услед за “Шкляной зоркай”: [рэц. на кнігу “Шкляная зорка”] / Ж. Капушта // Літ. і мастацтва. – 2008. – 29 жніўня. – С. 6.
3. Ефименко, В. Лед и пламя / В. Ефименко // Народная газета. – 2010. – 19 чэрв. – С. 7. – Прил. “Семья”.
4. Павлюченко, О. Пикантная история о том, как пристойная интеллигентная семья пытается заработать (Рубрика “Книжная коллекция “КП”: Что почитать в свободное время (Проза. “Шкляная зорка”. Валянціна Кадзетава)) [Электронный ресурс] / О. Павлюченко // Комсомольская правда. 31.03.2009. Режим доступа: <http://kp.by/daily/24269/465265/> (дата обращения: 01.08.2011).

МГПУ им. И.П.Шамякина